
Informe entorn a la Declaració de BIC Immaterial la tradició musical popular valenciana materialitzada per les orquestres i rondalles de pols i pua de la Comunitat Valenciana (vot particular del sr. José María Lozano, amb les adhesions de la sra. Marta Alonso i la sra. Ascensión Figueres i vot particular del sr. José Vicente Navarro, amb les adhesions de la sra. Marta Alonso i la sra. Inmaculada Vidal)

Autor: Css. Arts
Aprovació: Ple, 27 març 2023

La Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport, amb data 16.02.23 va publicar en el DOCV núm. 9535, una resolució per la qual s'incoava expedient de declaració de Bé d'Interès Cultural Immaterial a la tradició musical popular valenciana materialitzada per les Orquestres i Rondalles de Pols i Pua de la Comunitat Valenciana.

Al ser preceptiu l'informe del Consell Valencià de Cultura, com a entitat consultiva de la Generalitat, la Direcció General de Cultura de la Conselleria va sol·licitar, per document amb data d'entrada al CVC de 21.02.23, informe de valoració per a la declaració esmentada.

Antecedents

La Llei 4/1998 de l'1 de juny, del patrimoni cultural valencià, estableix en l'article 45 que seran declarats béns immaterials d'interès culturals aquelles activitats, creacions, coneixements, pràctiques, usos i tècniques que constitueixen les manifestacions més representatives i valuoses de la cultura i de les formes tradicionals dels valencians i valencianes, així com les tradicions en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, i en especial aquelles que han sigut objecte de transmissió oral, i les que mantenen i potencien l'ús del valencià.

Els instruments de corda polsada i de plectre -dits també de pols i pua o de corda pinçada- formen una família que ha donat lloc a diferents tipus d'agrupacions: d'una banda, l'*orquestra de pols i pua*; d'altra banda, la *rondalla de corda*.

I.- L' ORQUESTRA DE POLS I PUA.

L'agrupació més complexa i que es mou per objectius musicals més generals és la que sol denominar-se ***orquestra de pols i pua***, o bé ***orquestra de corda polsada***.

Les orquestres de pols i plectre poden estar integrades per guitarres, llaüts, arxillaüts, llaudíns, bandúrries, bandurríns, mandolines, mandoles, arpa,–contrabaix. El nombre de membres pot oscil·lar entre un mínim de 12 i un màxim de 50 aproximadament.

El repertori que solen cultivar aquestes *orquestres* va des d'un repertori de música clàssica d'autors universals, en gran part de les ocasions adaptant les composicions originals a la formació pròpia dels instruments de pols i plectre; i en altres ocasions escollint composicions ja concebudes i escrites pel seu autor per aquest tipus de formacions.

També aborden sovint repertoris de músiques populars de distintes procedències (boleros sudamericans, pasdobles, melodies de tuna, etc.). En canvi, no acostumen a incloure en el seu repertori peces de música tradicional valenciana.

L'Orquestra de pols i plectre *La Paloma* de Cocentaina va ser fundada en 1929. En 1918 fou fundada l'Orquesta de pulso y púa del CIM de Benimaclet. En 1902, *La Wagneriana* d'Alacant. La Orquesta de pulso y púa la Armónica Alcoiana, en 1915. Aquestes, entre les més antigues, han tingut continuïtat. Moltes altres han nascut en èpoques més recents.

En general aquest tipus d'agrupació musical té una implantació i un ressò social molt més baix que els de les bandes de música, orquestres simfòniques, de cambra o de moltes altres formacions musicals de caràcter popular.

L'altura tècnica de tals formacions és molt irregular, abundant el nivell elemental i amateur.

II.- LA RONDALLA DE CORDA.

Un tipus d'agrupació més reduïda quant a nombre de membres és la **rondalla** que quasi sempre naix per acompanyar els balls, danses i cançons de les agrupacions de música tradicional o folklòrica, tal com sovint es solen denominar: grups de danses o grups folklòrics.

La mínima i, a sovint, més corrent formació d'una rondalla està integrada per guitarra, guitarró (mascle o femella), bandúrria, llaüt i percussions diverses. A partir d'ací, hi ha rondalles de més a més riques que poden integrar més quantitat dels instruments esmentats i, a més, potser alguna mandolina, llaudí o arxillaüt, etc. El nombre de membres d'una rondalla oscil·la entre 4 components i un nombre major, normalment no superior als 12 ó 14.

Altres instruments que formaven part de les rondalles tradicionals i que van abandonar-se a partir sobretot de la meitat del segle XX, amb l'entrada generalitzada de la bandúrria i el llaüt, van ser l'*octavilla*, la guitarra *requintada* o *requinto* i la *citra*.

El repertori que cultiven les rondalles són peces tradicionals de música i ball d'un territori determinat; en el cas valencià, pot atendre producció de tot el territori o bé de la pròpia comarca especialment.

En molts casos, aquestes rondalles locals o comarcals han estat protagonistes de recopilacions musicals al seu entorn i, a sovint se'ls deu la recuperació de músiques i formes de ball que hagueren desaparegut sense la seua intervenció.

Els precedents d'aquest tipus de formacions -les rondalles- podem establir-les en les *Escoles de ball*, documentades des de mitjans del segle XIX, des de les quals s'escolaritzaven formalment el balls populars, s'espectacularitzava la seua activitat des dels escenaris i es regulaven les indumentàries dels balladors amb criteris anacrònics i distanciadors i també amb coreografies sofisticades i alienes a la pràctica corrent de la població usuària.

Els beneficis i els desavantatges d'aquelles intervencions artístiques s'analitzen amb criteris divergents, però sembla que a elles es deu parcialment l'abandonament progressiu del cant i el ball populars per part dels seus autèntics protagonistes: el poble pla.

Aquesta missió distanciadora i espoliadora es veié molt incrementada durant els anys de la dictadura franquista amb la creació dels grups de *Coros y Danzas de Educación y Descanso* i de la *Sección Femenina de Falange Española* amb els quals es manipulava el domini i el lideratge d'aquests recursos culturals per part de la població. Tot això, no obstant, s'ha de reconèixer la tasca recopiladora per la que aquestes entitats franquistes van recuperar bona cosa de patrimoni tradicional

Anys després, en els darrers cinquanta anys, han evolucionat molts grups de danses, -hereus en un primer moment d'aquelles formacions franquistes i hereus també a la llarga de les *Escoles de ball* de finals del segle XIX- adoptant alguns comportaments més adients amb la recuperació cultural. Al capdavant d'aquestes noves actituds s'ha de situar el treball del grup de danses **Alimara** amb Salvador Mercado y Fermín Pardo en primera línia. Pel seu exemple, van nàixer altres col·lectius innovadors.

En el moment actual no es pot deixar de comptar amb les rondalles i grups de danses, perquè al llarg del territori mantenen, entorn de la música i el ball tradicionals, una certa presència, memòria i voluntat de recuperació. Malgrat el seu caràcter distanciador i folkloritzant, els grups de danses i les seues rondalles mereixen un reconeixement per la seua aportació i una assistència per a que puguen posar en marxa i puguen desenrotllar projectes de recuperació i de restauració entorn de la cultura musical i coreogràfica del patrimoni tradicional valencià.

Està per plantejar encara un programa i una acció des dels departaments institucionals responsables del patrimoni amb l'objectiu de reunir tots els materials i estudis recollits o elaborats pels grups de danses i les seues rondalles amb la finalitat d'establir un banc de dades sonor, videogràfic, fotogràfic, textual, etc. com a punt de partida de posteriors accions sobre el patrimoni tradicional.

III.- CONSIDERACIONS ENTORN A L'EXPEDIENT INCOAT PER LA RESOLUCIÓ DE 6 DE FEBRER DE 2023.

La Resolució de 6 de febrer de 2023, de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, per la qual s'incoa expedient per a declarar bé d'interès cultural immaterial la tradició musical popular valenciana materialitzada per les orquestres i rondalles de pols i pua de la Comunitat Valenciana, planteja un projecte que pateix d'alguna apreciació confusa i ambigua.

En primer lloc, per a desfer el nus de confusió que apreciem, cal separar els dos tipus de formacions musicals que usen la corda de pols i pua i que la resolució aglutina en un únic objecte de declaració.

En les **orquestres de pols i pua** no es materialitza de cap manera la tradició musical valenciana. Es podria, en tot cas, examinar fins a quin punt es materialitza en elles un nivell suficient de popularitat, però no de tradició musical valenciana: ni pel temps que existeixen ni pel repertori que cultiven.

Les orquestres de pols i pua no utilitzen els seus instruments per al cultiu o interpretació de música tradicional valenciana, com ja s'ha exposat abans, sinó per a interpretar altres tipus de repertoris.

D'altra banda, els instruments de pols i pua no són els únics instruments que s'utilitzen per al cultiu o interpretació de la música tradicional valenciana; no monopolitzen, per tant, el protagonisme respecte a la música tradicional, sinó que el comparteixen amb altres famílies instrumentals.

En canvi, les **rondalles** que acompanyen normalment els grups de danses tradicionals, si que es dediquen a interpretar -podríem dir que de manera exclusiva- el repertori de música tradicional; i ho fan en la immensa majoria dels casos utilitzant únicament els instruments de corda polsada i plectre.

De manera anecdòtica, alguns músics que formen les **rondalles** tradicionals, també formen part d'alguna orquestra de pols i pua, però ni és un costum corrent ni es dona interacció de cap mena entre una i una altra activitat.

Amb el que aquest informe ha exposat fins el moment, es trau la conclusió que la Resolució de 6 de febrer de 2023 de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport incoa expedient per a declarar bé d'interès cultural immaterial les orquestres de pols i pua per uns mèrits que no tenen, en el sentit que aquestes orquestres de pols i pua en cap cas materialitzen la tradició musical popular valenciana.

En canvi, les rondalles tradicionals si que materialitzen part de la tradició musical popular valenciana, en el sentit que són les formacions genuïnes que cultiven exclusivament el repertori tradicional i que en casos abundants han fet treball de recopilació dels materials tradicionals del seu poble o comarca que, potser s'haguera perdut, sense la seua iniciativa i el seu treball per recopilar i divulgar la tradició musical popular valenciana.

IV.- CONCLUSIÓ.

De tal manera que la Resolució de 6 de febrer de 2023 que estem examinant, planteja un argument que no és acceptable per declarar bé d'interès cultural immaterial les orquestres de pols i pua, perquè fa un trasllat de mèrits propis de la rondalla tradicional i els estén a les orquestres de pols i pua, que en cap cas participen de tals mèrits.

A banda d'aquests mèrits, que no posseeixen les orquestres de pols i pua, no s'arriba a apreciar cap altre mèrit rellevant per a concedir-lis la declaració de bé d'interès immaterial, si comparem tal tipus de formació amb qualsevol altre tipus d'agrupació musical.

En canvi, si que es consideraria molt encertada una declaració de bé d'interès cultural immaterial per a les rondalles de corda exclusivament o junt a unes altres formacions com la rondalla mixta de corda i vent, la dolçaina i el tabal soles o formant colla o les seccions de vent/bandes de música que executen o acompanyen sovint repertoris de música tradicional (dances de carrer, balls plans, cants de l'aurora, etc.)

Aquest informe s'enviarà al protocol habitual.

VOTO PARTICULAR DISCREPANTE ACERCA DEL INFORME SOBRE LAS ORQUESTAS Y RONDALLAS DE POLS i PUA a propuesta de la Consellería de Cultura para su Declaración BIC.

En el Pleno del Consell Valencià de Cultura de ayer 27 de marzo de 2023, **he votado en contra del documento de referencia** y deseo, además, dejar constancia del **Voto Particular Discrepante** que se desprende de la siguiente manifestación.

1.- Aún coincidiendo con la parte del cuerpo argumental del Informe correspondiente a las Rondallas **discrepo de lo expresado en relación a las Orquestas, y naturalmente en consecuencia con la conclusión finalmente DESFAVORABLE que desestima la propuesta de Declaración Incoada.**

2.- He conocido y estudiado la literalidad del Informe elaborado habitualmente por los técnicos de la Dirección General de Patrimonio, tras recabar información de distintos organismos, corporaciones locales y, fundamentalmente, de los propios interesados, es decir las numerosas Orquestas y Rondallas que cursan en multitud de municipios de la Comunidad Valenciana. Y creo mi deber reconocer el rigor de la argumentación utilizada y la fiabilidad de la información que sirve de base para ello. No carecen de interés, por cierto, para este tipo de Bienes Inmateriales los aspectos etnológicos, como son los asociativos y participativos, que igualmente se ponen de manifiesto en el Informe técnico obrante en el expediente. No encuentro razones objetivas para tacharlo de impreciso o ambiguo como parece afirmar el Informe de referencia.

3.- A mayor abundamiento, he recabado opinión de expertos y especialistas diversos que coinciden en valorar positivamente el trabajo no sólo de Rondallas sino también , y en general, de las Orquestas. Cito aquí, por todos, y con su expresa autorización al Maestro D. Enrique García Asensio, Catedrático de Dirección de Orquesta y, a la sazón vocal de este CVC desde su creación y durante veinticinco años consecutivos, que es también Director Honorario de una de esas orquestas en Liria, avalando así su calidad y valía.

4.- A nivel anecdótico deseo añadir que gran parte de su contenido y de su historia no me resulta ajeno ya que, durante años acompañé al grupo de danza tradicional valenciana Alimara y mantuve y mantengo importante amistad tanto con su Director, Salvador Mercado, como con Obdulio Navarro y Pedro García Reyes, entre los principales integrantes del mismo. También que me resulta tediosa la continua e innecesaria referencia al franquismo -que sufrí en mi juventud hasta mi propia detención policial- que nada aporta al objeto del Informe.

Por lo que, en aplicación del art. 51 del actual Reglamento del CVC en concordancia con el art.25 de la Ley 12/1985, elevo y razono el presente **VOTO PARTICULAR DISCREPANTE.**

En Kerala para Valencia, a 28 de marzo de 2023

José María Lozano Velasco. Vocal

Le solicito que tal y como manifesté verbalmente en el pleno del pasado lunes 27 de marzo, se haga constar por escrito en el acta de la sesión la explicación del voto negativo al informe entorno a la declaración de BIC inmaterial la tradición musical popular valenciana materializada en las orquestas y rondallas de pulso y púa de la Comunitat Valenciana y que este se una al mismo.

El patrimonio cultural inmaterial o "patrimonio vivo" se refiere a las prácticas, expresiones, saberes o técnicas transmitidos por las comunidades de generación en generación.

El «patrimonio cultural valenciano» es un concepto que supera con creces el antiguo y clásico concepto adoptado de patrimonio histórico-artístico, engloba tres grandes categorías: bienes muebles, inmuebles e inmateriales.

Los denominados bienes inmateriales o intangibles revelan especialmente la viveza, dinamismo e importancia del patrimonio de un pueblo, entre esos bienes encontramos sin duda la tradición musical popular valenciana materializada en las orquestas y rondallas de pulso y púa. Tal y como se menciona en la exposición de motivos de la valoración y justificación del expediente para la declaración como BIC inmaterial, tanto las orquestas como las rondallas de pulso y púa valencianas han sido y son uno de los principales agentes de conservación y potenciación de una parte del patrimonio musical valenciano. La recuperación musical, protección, difusión, fomento, transmisión e interpretación de la música tradicional y popular valenciana se ha mantenido de generación en generación, por sí mismas o conjuntamente con los grupos de danzas y coros de música valenciana o de "cant d'estil", en entidades culturales de diferente tipo y significación como lo ha sido por ejemplo en el caso de la entidad cultural Lo Rat Penat a lo largo de los años.

La ley de Patrimonio Cultural Valenciano busca el reforzamiento de la protección del patrimonio inmaterial, especialmente de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas o de ocio, y en especial aquellas que han sido objeto de transmisión oral, junto con las ya existentes al patrimonio inmaterial etnológico, aspectos todos ellos que reúnen las citadas orquestas y coros.

Además de sus valores asociativos, cuentan con un carácter abierto, intergeneracional y diverso, estando presentes en las

tres provincias y contando con una arraigada tradición cultural única en la Comunidad Valenciana, lo que nos exige su puesta en valor como bien de interés cultural inmaterial, especialmente porque este está residenciado en buena medida en la existencia de su uso social, participativo y democrático, y en el mantenimiento de las tradiciones, objetos y las actividades que lo caracterizan.

El artículo 45 referido a la Declaración y régimen de protección cita aquellas actividades, creaciones, conocimientos, prácticas, usos y técnicas que constituyen las manifestaciones más representativas y valiosas de la cultura y los modos de vida tradicionales de los valencianos serán declarados bienes de interés cultural. Igualmente podrán ser declarados bienes de interés cultural los bienes inmateriales que sean expresiones de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas, gastronómicas o de ocio, y en especial aquellas que han sido objeto de transmisión oral, y las que mantienen y potencian el uso del valenciano.

La música tradicional valenciana materializada en las orquestas y rondallas de pulso y púa, de origen popular y de tradición oral, constituye un elemento imperecedero del patrimonio cultural y artístico de la Comunidad Valenciana y por tanto merecedor de la categoría de Bien de Interés Cultural Inmaterial del Patrimonio Cultural Valenciano.

**JOSE VICENTE
NAVARRO
RAGA**

Firmado digitalmente
por JOSE VICENTE
NAVARRO RAGA
Fecha: 2023.03.28
19:39:53 +02'00'